

dozik a *Mellettem elférszről* írt bírálata elején: előbb elmeséli, hogy egy idős rokonától kérte kölcsön, vissza is kellett adnia, ezért vett egy saját példányt; hogy Grecsót és Cserna-Szabót összetévesztette egy időben („Egy kritikus legyen őszinte!” – teszi hozzá – 111.) Ezután a hangról futamozik, és csak mindezeket követően vág bele a tulajdonképpeni kritikába, amely meglehetősen vegyes érzést kelt az olvasóban a bírált könyvet illetően, és arra inspirálja, hogy vásárolja meg ő is. Mert ha egy regénynek vannak a giccshatáron inneni, meg azon túli mondatai is, ha akad benne hihetetlen és következtelen sorsváltozás, de hihető élet is, és ha íróját „jó léha írónak” nevezik, akkor az olvasó kíváncsi lesz, miközben mégis az az érzése, hogy Kőríz ígért egy kritikát a *Holminak* (a folyóirat 2012. januári számában meg is jelent), és már nem tudott visszakozni.

Ez az írás is Kőrízre jellemző: ethoszába nem fér bele, hogy l'art pour l'art írjon rosszat, holott a könyv, ahogy én látom, inkább nem tetszett neki. Ezért személyessé válik, görcsösebben mérlegel, aggályosabb, mint amilyen lenni szokott. A tisztesség is képes egy kritika terhére lenni.

De nemcsak teher, hanem nagyvonalúság is. Ahogy egy népszerű íróról

nehéz leírni az őszinte véleményünket, úgy nehéz szépeket írni kevésbé ismert vagy kevésbé kanonizált költőkről-írókról, mint amilyen Szőnyi Ferenc vagy Magyar László András. Kőríz mindkettőjükéről tiszta és érvelő kritikát ír a maga most már megismert modorában, és ez mindenképpen telten szép gesztus.

Bizonyos szempontból a kötet legnagyobb teljesítménye a *Könyvelés* című negyedik tömb. Ebben Kőríz a *Magyar Narancsbeli „tizenegyesek”* bevezető szövegét közli. A *Minimum tizenegyes* listát 2014 óta kommentálja, és a 2019-ig megjelent írásokat közli itt. Márpedig mindenki, aki próbálta valaha, hogy több kötetéről egy *írásban* írjon valami érvényeset, az tudja, mekkora feladat ez, és a szerző briliánsan megoldja feladatát. A szövegek valóságos esszék lesznek, személyesek és visszafogottak, megalapozottak és szárnyalók, pontosan „tudják” a maguk terjedelmét.

Mint talán kiderült, a *tévedések fenntartása mellett* nagyon koncepciózusan szerkesztett kötet. A szerzőnek bizonyára nem utolsó szempontja volt, hogy egész fesztávját megmutassa, a kritikáktól a tanulmányokig, az esszéktől a jegyzetfüzetig, a dicséretektől az ítéletekig. Kőríz Imre kötete szép, okos, tudós: egy igazi kritikus könyve.

A „VÁLTOZATLAN” BETHLEN ISTVÁN

■ Örvendetes tény, hogy a Helikon Könyvkiadó szerzői közé „szerződtette” a magyar céhes történettudomány legismertebb alkotóját, melynek eredményeképpen mindenik évben új kötettel gazdagítja könyvtárszobánk polcait. Ennek része az életműsorozat, melyben a kiadó Romsics Ignác eddigi gazdag munkásságának korábbi „terméseit” adja ki új köntösben, másrészt pedig a közbeeső években új kutatásokra alapozott kiadványokat jelentet meg a szerzőtől. Jelen esetben előbbiről van szó, a Romsics Ignác nevével szorosan

egybeforrt Bethlen István politikai életrajzának szövegileg változatlan, azonban külsőségekben legújabb kiadására került sor. A Czeizel Balázs borítóterve alapján készült legújabb kiadás fehér-aranyozott motívuma teljes mértékben illeszkedik az életműsorozat korábbi és remélhetőleg ezt a vonalat folytatva ezutáni küllemileg egységes koncepciójába.

A kötet a korábbi kiadásokhoz hasonlóan megtartotta szokásos ötféjezetes tagolását (epilógussal hat), ugyanakkor az eddigi kiadásokhoz képest

azon minimális új források beépítését tartalmazza, amelyek a néhány évvel ezelőtti felbukkanásukkal megerősítettek a szerző véleményét a miniszterelnök életútjának befejezésével kapcsolatban. A szöveg újrakiadása a korábbiakhoz képest kevés újdonsággal szolgál, mégis fontos, mivel azt sugallja, hogy a mintegy harminc éve megírt gondolatok szakmailag, nyelvileg és forrásügyileg is gyakorlatilag változatlanok maradtak. Ilyen szempontból elmondható, hogy Romsics Ignác munkája a rendszerváltás azon terméke, amely megőrizte súlyát a demokratikus átmenet történetírásra gyakorolt hatásának vonatkozásában is. Ezt bizonyítja az is, hogy a korábbi kiadások, vagyis az Osiris Kiadó, valamint a Nemzeti Könyvtár sorozatában megjelenő kötet készletei elfogytak,¹ így aki olvasni szeretné, annak a könyvtárak mellett nem kevés szerencsére is szüksége lesz a régebbi kiadások levadászásához az antikváriumokban. Valamint lévén szó a két világháború közötti időszak egyik legfontosabb és legbefolyásosabb magyarországi politikusáról, akinek megítélése kevésbé megosztó, és inkább pozitív, érthető, hogy életrajzának érdemes folyamatosan a könyvesboltok polcain lennie.

Ahelyett, hogy a kötet már jól ismert tartalmát ismertetném, hiszen ezt megtették többen is szakszerűen, inkább a munka keletkezését, hatását mutatnám be. Mivel a munka nem csupán a magyar történetírásra gyakorolt hatást, hanem magára a történészre is, aki ezt megalkotta. Ugyanis Romsics Ignác egyetemi tanulmányait befejezve Kecskeméten helyezkedett el, segédlevéltárosi állásban, amely mellett kutatóként elsősorban lokális témák, az 1918–1919-es forradalmak Duna–Tisza közti történései érdekelték. Ezek szakszerű feltárása, majd korántsem problémamentes publikálása következtében alapozta meg következetesen azt a munkastílust, amely azóta is jellemzi munkásságát. Hogy miről van szó? Tény, hogy az 1970-es évek magyarországi történetírása a korábbi időszakok

dogmatizmusából felengedett, azonban még mindig a kommunizmus keretei között kellett működni, viszont egyre többet lehetett elmondani és szakszerűen kutatni. Így nyílt lehetőség arra, hogy az előbb említett forradalmak és Tanácsköztársaság időszakát Romsics demitizálta, azaz bebizonyította levéltári forrásokkal, hogy e mozgalmak társadalmi bázisa korántsem volt olyan kiterjedt és szilárd, valamint a bukás döntően belső s nem külső okokra vezethető vissza.² A munka szakszerűsége ellenére azonban szerzőjét az akkori kánontól eltérő szemlélete és konklúziói miatt a debreceni tudományos diákköri konferencián való bemutatástól és publikálástól is eltiltották. Ezt követően Romsics írását a *Valóság* című lapban publikálta, aminek hatására három budapesti állásajánlata közül választhatta az MTA Történettudományi Intézetét. Emellett pedig elsősorban az emigrációban élők körében vált különösen népszerűvé (Borbándi Gyula többszörösen méltatta a Szabad Európa Rádióban), valamint a magyarországi történészek közül az akkor még háttérbe szorult „nagy öregekből” (Kosáry Domokos, Benda Kálmán) és a formálódó népnemzeti ellenzéki körökből váltott ki elismerést. A Ránki György által igazgatott történelmi műhely és munkahely pedig a korszak egyik legjobbjának számított, és ez jelentette később, amint ezt meglátjuk, a kiindulópontot a Bethlen István-életrajz megírásához is.³ Az új munkaközegben Romsicsnak le kellett zárnia korábbi kutatásait, ezek konklúzióinak levonását, amellyel az első évben már elkészült, azonban a publikációként való megjelenéshez az átfutási idő kinyúlt, így ez a munka csak 1982-ben látott napvilágot. Mindennek ellenére a kismonográfia, akárcsak a későbbi munkmányfői életrajz, ma is megállja a helyét, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy ennek újraközlése néhány újabb írással egyetemben szintén megjelent a már említett Helikon-életműsorozatban.⁴ „Bár ma valószínűleg nem mindent fogalmaznék úgy,

mint 1977–1978-ban, az akkori szövegen egy-két stiláris változtatástól eltekintve semmit nem módosítottam. Mondanivalóm érdemi részét illetően a véleményem nem változott, tényszerű tévedést pedig nem fedeztem fel benne” – írta Romsics az új kiadáshoz, amely akár a Bethlen István-életrajzra is vonatkozhatna, mivel utóbbira is érvényes. A történettudományi intézeti munkahelyén Romsicsnak új kihívásoknak kellett megfelelnie. Az előbb említett munkája lezárása mellett a *Mozgó Világ* című lap körkérdeést tett fel négy fiatal történésznek (köztük Romsicsnak) a történetírás akkori helyzetéről, hiányosságairól. Komolyan véve a feladatot, válaszukban a történészek valóban kifejtették véleményüket a szakmai hiányosságokról és az ideológia korlátozta lehetőségekről. Romsics ekkor vetette fel, hogy a lehető „legkomolyabb alap kutatásokra van szükség”, mivel sem Bethlen Istvánról, sem a korszak névadójaként ismert Horthyról nincs komolyan vehető szakzerű életrajz.⁵ Romsics őszinte véleménye miatt tulajdonképpen megtorlásban részesült: az évadzáró intézeti ünnepélyen az idősebb kollégák részéről súlyos bírálatokat kapott, sőt egyenesen kirúgással fenyegették, amennyiben nem változtat véleményén. Azonban intézeti igazgatójának közbenjárása megmentette, „aki ugyan szintén bírálóiim közé tartozott, ám volt annyira liberális és toleráns, hogy a vitát követően semmiféle retorzióban nem részesített, viszont megbízott azzal, hogy írjak egy alapos biográfiát a vitatott korszak vitatott főszereplőjéről: Bethlen Istvánról” – nyilatkozta egy interjúban az esetről Romsics.⁶ Így elmondható, hogy Bethlen István politikai életrajzát egy műhelyvita miatti nézeteltérés és a szakmai elvek szerinti hiányosságok pótlásának az igénye szülte. Az ekkor már releváns tapasztalattal rendelkező szerzőt először az előtte álló feladat és az ezzel járó felelősség terhe riasztotta, azonban szerencsére ugyanakkor vonzotta az a fejlődés lehetőségét magában rejtő

tudásszomj, amellyel belevetette magát a mintegy tíz évig tartó kutatómunkába. Ennek első eredményeit 1987-ben tette közzé a *Magvető* Kiadónál, melyben elsősorban Bethlen István korai éveit, tulajdonképpen a miniszterelnökségét megelőző aktivitását foglalta össze 1921-el bezárólag. Mindeközben magyarországi és erdélyi levéltárakba és történészmuhelyekbe is sikerült ellátogatnia, valamint ezek mellett tudatosan gyűjtötte a német, osztrák, francia és brit levéltárak diplomáciai iratait, valamint a személyes vonatkozásokhoz való közelebb kerülés végett sikerült találkoznia „a deklasszálódott, ám mégis tartásos Bethlen és Teleki grófnővel és grófokkal”, akik közeli ismerősként, rokonként vagy leszármazottként nyilatkoztak a hajdani miniszterelnökről.⁷ Mindezen tapasztalatok és gazdag gyűjtések nem csupán a biográfia megírásában segítettek, hanem a korszak, végeredményben jórészt a 20. század nagypolitikai logikáját, nagyhatalmak döntési mechanizmusát és a Magyarországon zajló események közötti összefüggések megértését tették lehetővé Romsics számára, aki későbbi munkásságával kötetek, tanulmányok és előadások által tette közérthetőbbé a kollégák, hallgatók és érdeklődők részére. Végso soron Bethlen István teljes életrajza 1989 őszére készült el, azonban az első kiadás megjelenéséig 1991-ig kellett várni, ugyanis munkahelyi (és rendszer-)változások mellett a kötet kiadója is változott. Mindenesetre az 1991-ben megjelent kötet elsőpró sikert aratott, Magyarországon és külföldön egyaránt, a néhány ezres példányszám teljesen elfogyott. 1992-ben megjelenő könyvismertetőik többségükben pozitívan reagáltak a munkára, az ismertekből idéz a legújabb kiadás hátoldalán a Helikon Kiadó. Közülük legkiemelkedőbb talán John Lukács méltatása, aki köztudottan ritkán közölt gazdag életműve során könyvismertetőt, ezúttal azonban megtette angol és magyar nyelven is, „történelmi nagyszerűségnek” nevezve a

Bethlen-monográfiát és annak szerzőjét. 1995-ben az életrajz angol nyelven is megjelent, valamint 1999-ben az Osiris Kiadó második kiadásban közölte. A második kiadás minimális változtatásokat tartalmazott, azon vonatkozásban, hogy időközben szovjet levéltári forrásokból kiderültek a néhai miniszterelnök halálának körülményei, valamint az elhurcoltatásának szándéka, amelyről egyébként beigazolódta Romsics eredeti felvetései. A második kiadás előszavában a szerző kiemelte, hogy „az elmúlt tíz évben egyetlen olyan dokumentum sem került elő, és egyetlen olyan munka sem született, amely a Bethlen életpálya újraértelmezését tenné szükségessé”, ezért a fent említett minimális kiegészítésekől eltekintve a törzsszöveg megegyezett az eredeti kiadásával. Ugyanígy történt az Osiris Kiadó 2005-ös utánnomásával is, valamint a Helikon előtt közreadott, a Nemzeti Kiadó által gondozott, lábjegyzetek nélküli 2013-as kiadás is tulajdonképpen az 1999-es tartalmat őrzi. A Helikon Kiadó 2019-es legújabb (mindent egybevetve sorban a negyedik) kiadása

is az eredeti szöveg tartalmát közli, kiegészülve a 2015-ben előkerült, Bethlen István 1944–1945-ös magyarországi szovjet házi őrizete idején keletkezett magánleveleivel. A kötet szerzője pedig azóta a Magyar Tudományos Akadémia egyik legnépszerűbb tagja és történettudósa, Magyarország 20. századi és általános történetének kiemelt krónikása, mindemellett pedig oktatói tevékenysége révén iskolaalapító. Mindezek tudatában nem túlzás kijelenteni, hogy Bethlen István életrajza nélkül nem született volna meg Teleki Pál, Bernády György, Berzeviczy Albert, Gratz Gusztáv, Imreh István, Bálint Sándor, Horthy Miklós korszerű életrajza sem, amelyekhez mind mintaként szolgált az egykori kormányfőről szóló monográfia. Ami pedig a legújabb kiadást és szerzőjét illeti, a munka immár 31 éve kiállta az idő és a szakma próbáját, a John Lukács idézett ismertetőjével teljes mértékben egyetértve kijelenthető, hogy „valószínűtlen, hogy a jövőben még egy ehhez mérhető Bethlen-monográfia szülessen”.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. A Nemzeti Könyvtár kötetei értékesítése a honlap tájékoztatása szerint 2019. június 1-jétől megszűnt. <http://www.nemzetikonyvtar.hu/> (Letöltve: 01.02.2020.)
2. Romsics Ignác: *Személyes történeteim (1977–2014)*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *A történelem műhelye*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2015. 187–188.
3. Romsics Ignác: *A nagy háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak*. Helikon Könyvkiadó, Bp., 2018. 17.
4. Uo.
5. Körkérdés / Nagy József Zsigmond – Pritz Pál – Romsics Ignác – Simon Róbert – Szakály Ferenc: *Történelemek felelnek*. Mozgó Világ 1979. 5. sz. 124.
6. <https://www.maszol.ro/index.php/hatter/116780-bethlent-l-bethlenig-a-20-szazad-erdelyi-tortenel-meben-barangolunk-romsics-ignaccal> (Letöltve: 02.01.2020.)
7. Romsics Ignác: *Személyes történeteim (1977–2014)*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *A történelem műhelye*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2015. 190–191.